

І.В. Качур

Державний університет інформатики і штучного інтелекту, м. Донецьк, Україна

ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ОСВІТНЬОМУ СЕРЕДОВИЩІ

У статті розглядаються проблеми формування екологічної культури в освітньому середовищі, обґрунтовано значення екологічної освіти у формуванні екологічної культури.

Соціально-економічні перетворення в світі, Україні породжують численні виклики сьогодення. Людство своєю діяльністю порушує систему зв'язків у складній системі, що саморегулюється – біосфері. Поглиблюється протиріччя між природою та людиною. Економіко-екологічна ситуація багатьох країн світу характеризується як кризова. У всьому світі спостерігається посилення впливу антропогенного фактора на природу, що проявляється у вичерпанні природних ресурсів, щорічному збільшенні потреби в природних ресурсах, забрудненні повітряного та водних басейнів, деградації ґрунтів, зменшенні біорізноманіття видів, руйнуванні озонового шару – захисного бар'єра атмосфери, нагромадженні парникових газів, що спричиняють антропогенні зміни клімату Землі. Вищезазначене ставить під загрозу подальший розвиток цивілізації, існування людської цивілізації.

Екологічна криза зумовила активний пошук шляхів подолання екологічних викликів: впровадження раціонального природокористування, чистих екологічних технологій, розвиток альтернативних джерел енергії. Порушення в біосфері досягли таких масштабів, що запропоновані еколого-економічні моделі господарської діяльності не спроможні вирішити глобальні екологічні проблеми. Постала нагальна потреба у переосмисленні людством стратегії взаємодії з довкіллям, подоланні кризи в свідомості людини, в розумінні та усвідомлюванні людиною власного місця в природі. На думку М. Кисельова, лише революційна трансформація людської свідомості зможе допомогти зберегти на нашій планеті необхідні системи життєзабезпечення [1].

На важливості глобальних екологічних проблем суспільства наголошується в міжнародних документах, прийнятих упродовж останніх 15 років, зокрема: «Ріо+5» (Ріо-де-Жанейро, 1997 р.), «Стан світу – 2002» (Йоганнесбург, 2002 р.), резолюція П'ятої Всеєвропейської конференції «Довкілля для Європи – 2003» (Київ, 2003 р.), «Довкілля для Європи – 2007» (Белград, 2007 р.), екологічна кампанія «Очисти Світ – 2009» (Австралія, 2009) та ін.

На Конференції ООН Ріо-1992 світовому співтовариству запропонована концепція сталого розвитку. В концепції сформульовані шляхи гармонізації суспільства і довкілля, забезпечення гарантованого задоволення необхідних потреб суспільства за умови збереження й відтворення цілісності навколишнього середовища, забезпечення рівноваги між потенціалом природи і вимогами людей усіх поколінь. Сталий розвиток передбачає таку форму розвитку суспільства, коли, задовольняючи потреби сьогодення, людство не знищить перспективи задоволення потреб майбутніми поколіннями. Аналіз сучасних моделей коеволюції людства і природи дає підстави дійти висновку про оптимальність

моделі стійкого розвитку. Реалізація стратегії сталого розвитку потребує докорінного переусвідомлення діяльності людства у навколишньому середовищі.

Вищезазначене зумовлює актуальність проблематики, необхідність формування екологічної культури як найдієвішого засобу переорієнтації впливу людини на навколишнє середовище.

Метою даної роботи є розкрити та обґрунтувати особливості формування екологічної культури в освітньому середовищі.

У наш час екологія розглядається не тільки як комплексна міждисциплінарна наука, але й як парадигма, що пронизує усі наукові знання. Витоки сучасної екологічної кризи науковці вбачають у вченнях доби Середньовіччя, за часів розповсюдження парадигми панування людини над природою. Світоглядні ідеї Просвітництва були спрямовані на підтримку прогресу, розвитку техногенної цивілізації. Показовим є висловлювання Р. Декарта про те, що «на зміну старої філософії необхідно розробити практичну науку, що допоможе людині стати господарем та власником природи». Протягом століть нагромаджувалися протиріччя людини, суспільства й навколишнього середовища. У процесі «власницького» відношення людини до довкілля виявилися значні порушення в екосистемах, вплив антропогенного фактора перевищив здатність біосфери до самовідновлення та саморегуляції. Наслідками такої ситуації стали порушення незворотного характеру, що призвели до численних екологічних катастроф, які спостерігаються у світі.

Проблеми формування екоцентричного мислення, екологічної свідомості та екологічної культури особистості досліджені у працях зарубіжних та українських учених: біологів, культурологів, філософів, педагогів. Принцип благоговіння перед життям А. Швейцера став основною засадою екологічної етики; усвідомлення екологічної проблеми як глобальної, прогнозування розвитку екологічних систем, глобальна модель розвитку людства і природи розглянуті в працях діячів Римського клубу – Д. Медоуза, Дж. Форрестера, А. Печчеї, концепція ноосфери як найвищого ступеня розвитку біосфери розроблена В. Вернадським; екологічні закони взаємодії суспільства і природних систем сформульовані Б. Коммонером; істотні ознаки сучасної екологічної ситуації та її кризового стану окреслені Ю. Одумом; парадигма етики відповідальності запропонована А. Наессом та Г. Йонасом. Філософське та соціальне осмислення екологічних загроз розглядаються в працях В. Крисаченка, В. Борейка, Е. Гірусова, М. Кисельова, М. Хилька, Л. Юрченко, І. Зверева, О. Салтовського, А. Урсула.

У наявній науковій літературі існує декілька трактувань поняття екологічної культури. В. Крисаченко пропонує розглядати екологічну культуру як сукупність певних дій, технологій освоєння людиною природи, стійку рівновагу в системі «людина – довкілля» та як теоретичну галузь знань про місце людини в біосфері як істоти діяльної [2]. І. Зверев трактує екологічну культуру як частину загальної культури людини, що стосується всіх сторін матеріального і духовного життя суспільства, кожної людини [3]. Аналізуючи існуючі дослідження, можна виокремити особливості основних підходів до розуміння сутності екологічної культури: у першому випадку акцент ставиться на синтезі термінів «екологія» та «культура» та представляє її як частину загальної культури, яка опосередковує взаємини людини та навколишнього середовища. Інший підхід до визначення екологічної культури ґрунтується на тому, що термін «культура» (лат. *cultura* – покращення) початково визначав обробку землі, ґрунту, що дає можливість говорити про первинний сенс поняття «культура» як «екологічної дії». Незважаючи на спроби протиставлення культури та природи, ці поняття є взаємопроникними та знаходяться у постійній взаємодії [4].

Неможливо відокремити екологічну культуру від загальної культури людини. Екологічну культуру можна розглядати як окрему форму в структурі загальної культури. Високий рівень екологічної культури передбачає уміння гідно оцінити кожен фрагмент природи як частину глобального світу. За таких умов спостерігаємо цілісність світу людини і людини в світі.

При дослідженні феномену екологічної культури неможливо залишити осторонь такий важливий компонент екологічної культури, як екологічна свідомість. Л.І. Юрченко зазначає, що «екологічна свідомість виступає регулятором екологічної діяльності з оптимізації взаємовідносин у системі “природа – суспільство”, тобто виступає важливим компонентом екологічної культури» [5]. Розуміння напрямів гармонізації відносин між людством і природним середовищем, що постійно змінюється під впливом антропогенного фактора, можливе тільки на засадах екологічної свідомості. Здатність узагальненого, цілеспрямованого, творчого відображення, що робить людину здатною діяти згідно з екологічними імперативами – наявність екологічної свідомості, впливає на формування світогляду.

Таким чином, єдиний вектор розвитку – формування нового екологічного світогляду, екологічного мислення, екологічної свідомості, екологічної етики – складових екологічної культури. Елементи екологічної культури проявляються в різних сферах життя суспільства: економічній, соціальній, політичній, духовній, моральній.

Формування екологічної культури має відбуватися впродовж життя засобами екологічного виховання, екологічної освіти, шляхом формування екологічної свідомості та екологічної відповідальності, з позицій екологічного світогляду. Науковими підвалинами екологічного світогляду, базою нового мислення є вчення про біосферу та ноосферу В.І. Вернадського. За В.І. Вернадським, ноосфера (від грец. *noos* – розум і *sphaira* – сфера, середовище) – сфера взаємодії суспільства і природи, в межах якої розумна людська діяльність виступає вирішальним чинником її розвитку. Ноосфера є якісно новою формою існування біосфери, що виникає за умов оптимальної взаємодії суспільства та природи, їй притаманний тісний взаємозв'язок законів природи із законами мислення і соціально-економічними законами.

У сучасних дослідженнях запропоновано концепцію філософії сталого розвитку, аспектом якої є ноосферно-екологічна культура. Ноосферно-екологічна культура розглядається як складова оптимізаційного процесу взаємостосунків суспільства і довкілля [6].

Формування екологічної культури здійснюється на основі екологічної освіти й екологічного виховання. Саме екологічній освіті і екологічному вихованню приділяється важливе місце в підготовці фахівця з високим рівнем екологічної культури.

Освітній процес є невід'ємною частиною освітнього середовища, в якому відбувається розвиток людини в системі «людина – навколишнє середовище». Аналізуючи підхід В. Рубцова до освітнього середовища, можна дійти висновку, що необхідною умовою розвитку особистості є взаємодія, спільна діяльність з іншими учасниками навчального процесу. Освітнє середовище є умовою реалізації отриманих знань, впливає на формування інтересів, потреб, мотивів. Перебудовні процеси в суспільстві вимагають проектування нового освітнього середовища, яке має відповідати сучасним тенденціям розвитку культури, економіки, виробництва, технологій.

Впровадження в освітньому середовищі технології формування екологічної культури передбачає:

– аналіз комплексу глобальних екологічних проблем сучасності, синтез нової системи екологічних морально-етичних норм та принципів;

– системний принцип екологічних знань як бази для подальшого формування екологічної свідомості людини, що відповідатиме загальнолюдським гуманістичним ідеалам;

– однорідність підходу в освітньому середовищі у всіх видах навчально-виховної діяльності та при здійсненні майбутньої професійної діяльності;

– комплексний підхід в екологічній освіті, що забезпечує реалізацію принципу «екологічної освіти впродовж життя», на всіх етапах одержання освіти за освітньо-кваліфікаційними рівнями.

Екологізація освіти включає: систему екологічних знань, систему вмінь і навичок з раціонального природокористування, систему практичних дій. Важливим компонентом екологічної освіти є міждисциплінарний підхід: пронизування всіх навчальних дисциплін, особливо спеціальних курсів, екологічними знаннями, що допоможе майбутньому спеціалісту сформувати базу знань, яка наближена до конкретних проблем, пов'язаних з майбутньою діяльністю. У сучасних умовах глобальної екологічної кризи майбутній спеціаліст у певній галузі повинен володіти глибокими професійними знаннями, спираючись на власну екологічну свідомість, вирішувати практичні завдання у професійній сфері з урахуванням екологічного чинника.

Інноваційні підходи до формування екологічної культури вимагають змін змістовної (концепції навчання та виховання, навчальні програми, плани) та методичної (форми, методи організації навчальної діяльності, характер контролю) складових освітнього середовища.

Організація проектної діяльності, орієнтована на інтереси та установки студентів, взаємозв'язок теорії та практики, комунікативна діяльність забезпечують професійне становлення майбутнього спеціаліста.

Важливим аспектом формування екологічної культури є національна складова, що враховує історичний досвід етносу у взаємодії з довкіллям, ставлення до навколишнього середовища. Саме національна екологічна культура є основою для екологічного виховання та екологічної освіти впродовж життя. Екологічна складова світогляду поряд з теоретичними знаннями може налічувати побутові знання у вигляді звичаїв, традицій.

У сучасній екологічній освіті спостерігається розірваність теоретичних знань студентів з вирішенням практичних задач. Причинами цього є недостатня кількість годин, що виділяється для навчальної дисципліни «Екологія», відсутність екологічної складової у спеціальних курсах професійної підготовки. На даний час дисципліна вилучена з переліку нормативних та відноситься до дисциплін за вільним вибором студента. Досить низька ефективність екологічної освіти спостерігається у зв'язку з недостатнім впровадженням в навчальний процес інноваційних форм, методів навчання.

Таким чином, формування екологічної культури є динамічним й комплексним процесом, на ефективність якого впливає еколого-ціннісна складова та освітньо-середовищна складова. Незважаючи на той факт, що проблема формування екологічної культури активно досліджується в Україні, на даний час не розроблені якісні та кількісні критерії, що дозволяють визначати рівень екологічної культури особистості та суспільства в цілому.

Для оптимізації процесу екологічної освіти необхідно впроваджувати інноваційні педагогічні технології, колективну творчу діяльність, інтерактивні технології,

проектну діяльність, тобто евристичну діяльність. Отже, напрямом подальших досліджень може стати розробка критеріїв, інструментарію експериментів визначеності екологічної культури, рейтингу екологічної культури особистості та суспільства у цілому.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кисельов М. Моральні цінності в екологічному контексті / М. Кисельов // Роль науки, релігії та суспільства у формуванні моральної особистості : матеріали XXV Міжнародної науково-практичної конференції, (Донецьк, 22 травня 2009 р.). – Донецьк : ІПШ «Наука і освіта», 2009. – С. 32-39.
2. Крисаченко В.С. Екологічна культура: теорія і практика / Крисаченко В.С. – К. : Заповіт, 1996. – 256 с.
3. Зверев И.Д. Методологические основы принципов и условий реализации экологического образования // Педагогические принципы и условия экологического образования / И.Д. Зверев. – М., 1988.
4. Курняк Л.М. Формування екологічної культури як пріоритет сучасної освітньої політики / Л.М. Курняк // Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. праць. – 2006. – Вип. 56. – С. 223-227.
5. Юрченко Л.І. Екологічна культура в контексті екологічної безпеки : монографія / Л.І. Юрченко. – К. : Вид. ПАРАПАН, 2008. – 296 с.
6. Карпенко В.Є. Методологічна роль гуманістично-ноосферної концепції у розв'язанні глобальних проблем сучасності : дис. ... кандидата філос. наук : 09.00.09 / Карпенко В.Є. – Суми, 2008. – 172 с.

И.В. Качур

Проблемы формирования экологической культуры в образовательной среде

В статье рассматриваются проблемы формирования экологической культуры в образовательной среде, обосновано значение экологического образования в формировании экологической культуры.

I.V. Kachur

Problems of Development of Ecological Culture in Educational Area

Problems of development of ecological culture in educational area are observed in the article, and the role of ecological education in the development of ecological culture is proved.

Стаття надійшла до редакції 03.03.2011.